

M. TVLLII CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM
ET MALORVM.

AD

B R V T V M

LIBER IV.

QVAE cum dixisset, finem ille: ego au-
Item, Næ tu, inquam, Cato, ista exposuisti
 tam multa memoriter, tam obscura dilucide.
 Itaque aut omittamus contra omnino velle
 aliquid, aut spatium sumamus ad cogitan-
 dum: tam enim diligenter, etsi minus vere,
 (nam nondum id quidem audeo dicere) sed
 tamen accurate non modo fundatam, verum
 etiam exstructam disciplinam non est facile
2perdiscere. Tum ille, Ain' tandem, inquit,
 cum ego te hac nova lege videam eodem die
 accusatori respondere, & tribus horis pero-
 rare, in hac me causa tempus dilaturum pu-

tas? quæ tamen a te agetur non melior, quam illæ sunt, quas interdum obtines. Quære istam quoque aggredere, tractatam præfertim & ab aliis, & a te ipso sæpe, ut tibi deesse non possit oratio. Tum ego, Non mehercule, inquam, soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar; sed pudore impediatur: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obscura, inquit, quædam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria; sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum differui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re & tota sententia dissimulare? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse; quære ad ea primum, si videtur: sin aliud quid voles, postea. Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitrato meo. Ut placet, inquit. etsi enim illud erat aptius, æquum cuique concedere.

Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Pole-

monem, Theophrastum, satis & copiose & eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur & ab eo ipso, & a superioribus diffideret, quorum fuit hæc institutio; in qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec expectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta sunt, universa enim illorum ratione cum tota vestra confligendum puto.

4 Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut & communiter ad eas virtutes apti effemus, quæ notæ illustresque sunt, justitiam dico, temperantiam, ceterasque generis ejusdem; quæ omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem & tractatione differunt; easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere & ardentius; habere etiam insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiæ, natosque esse ad congregationem hominum, & ad societatem communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes dividerunt, quam partitionem a Zenone retentam esse videmus.

5 Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quasi stirps est hujus quæstio-

nīs: qui sit enim finis bonorum, mox; hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, Græci πολιτικόν, graviter & copiose esse tractatum. Quam 3 multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum præcepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? Primum enim ipsa illa, quæ subtiliter differenda erant, polite apteque dixerunt, cum definiētes, tum partientes; ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quæ requirebant oratio- 6 nem ornatam & gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de justitia, de fortitudine, de amicitia, de ætate degenda, de philosophia, de capeffenda republica, de temperantia, de omni virtute, non hominum more spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, quī grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quæ sunt eorum consolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita & consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic

310 DE FINIB. BONOR. ET MALOR.

dicendi exercitatio, duplex. Nam quidquid
quæritur, id habet aut generis ipsius sine per-
sonis temporibusque, aut iis adjunctis, fa-
cti, aut juris, aut nominis controversiam. er-
go in utroque exercebantur; eaque discipli-
na effecit tantam illorum utroque in genere
7 dicendi copiam. Totum genus hoc & Zeno,
& ab eo qui sunt, aut non potuerunt, aut
noluerunt. quamquam scripsit artem rheto-
ricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic,
ut, si quis obmutescere concupierit, nihil
aliud legere debeat. Itaque vides, quo modo
loquantur: nova verba fingunt; deserunt usi-
tata. At quanta conantur? mundum hunc
omnem, oppidum esse nostrum. Incenditigi-
tur eos, qui audiunt. vides, quantam rem
agas; ut, Circeis qui habitet, totum hunc
mundum, suum municipium esse existimet.
Quid? ille incendat? restinguet citius, si ar-
dentem acceperit. Ista ipsa, quæ tu brevi-
ter, regem, dictatorem, divitem solum esse
sapientem, a te quidem apte ac rotunde:
quippe; habes enim a rhetoribus. illorum
vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi?
quam tantam volunt esse, ut beatum per se
efficere possit, pungunt, quasi aculeis, inter-
rogatiunculis angustis; quibus etiam qui as-

fentiuntur, nihil commutantur animo, & iisdem abeunt, qui venerant: res enim fortasse veræ, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius.

Sequitur differendi ratio, cognitioque naturæ. nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, & ad id explicandam disputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. res enim præclare se habent, & quidem in utraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad differendum valet, prætermisum est; qui & definierunt plurima, & definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id & fit ab illis, & quemadmodum fieri oporteat, traditur. item de contrariis; a quibus ad genera, formasque generum devenerunt. Jam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quæ perspicua dicunt; deinde ordinem sequuntur; tum, quid verum sit in singulis, extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ra-

tione, nec rationis sine sensibus exquiramus, atque ut ne eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt & docent, nonne ab illis instituta sunt & inventa? de quibus etsi a Chrysisippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. ab hoc autem quædam non melius [quam veteres]; quædam ¹⁰ omnino relicta. Cumque duæ sint artes, quibus perfecte ratio & oratio compleatur, una inveniendi, altera differendi: hanc posteriorem & Stoici, & Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt; hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio & via tradiderunt. quæ quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur; ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poetarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione & arte distinguere.

Similia dici possunt de explicatione natura⁵
 turæ, qua hi utuntur & vestri: neque vero¹¹
 ob duas modo causas, quod Epicuro videtur,
 ut pellatur mortis & religionis metus; sed
 etiam modestiam quandam cognitio rerum
 coelestium affert iis, qui videant, quanta sit
 etiam apud deos moderatio, quantus ordo;
 & magnitudinem animi, deorum opera & fa-
 cta cernentibus; justitiam etiam, cum cogni-
 tum habeas, quod sit summi rectoris & do-
 mini numen, quod consilium, quæ volun-
 tas. cujus ad naturam apta ratio, vera illa
 & summa lex a philosophis dicitur. Inest in¹²
 eadem explicatione naturæ, insatiabilis quæ-
 dam e cognoscendis rebus voluptas; in qua
 una, confectis rebus necessariis, vacui ne-
 gotiis, honeste ac liberaliter possumus vive-
 re. Ergo in hac ratione tota de maximis
 fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut & deos
 esse, & quatuor ex rebus omnia constare di-
 cerent. Cum autem quæreretur res admo-
 dum difficilis, num quinta quædam natura
 videretur esse, ex qua ratio & intelligentia
 oriretur, in quo etiam de animis, cujus ge-
 neris essent, quæreretur; Zeno id dixit esse
 ignem: nonnulla deinde aliter; sed ea pau-
 ca. De maxima autem re, eodem modo, di-

vina mente atque natura mundum universum atque ejus maximas partes administrari: materiam vero rerum, & copiam, apud hos, exilem; apud illos uberrimam reperimus. Quam multa ab his conquifita & collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, ætatibus? quam multa de rebus iis, quæ gignuntur e terra? quam multæ, quamque de rebus variis & causæ, cur quidque fiat, & demonstrationes, quemadmodum quæque fiant? qua ex omni copia, plurima & certissima argumenta sumuntur ad cujusque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. non enim, si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto; pauca mutat, vel plura sane: at cum e plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod idem cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

6 Sed hæc hæctenus. Nunc videamus, quæ-
14 so, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te,

Cato, diligenter est explicatus finis hic bonorum, qui continet philosophiam, & quis a Stoicis, & quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut perspiciamus, si poterimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt; unum ejusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quæ natura evenirent. Hunc ipsum Zenonis ajunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturæ vivere: alterum significare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. Hoc sic expositum dissimile est superiori. illud enim rectum est, quod κατόρθωσις dicebas, contingitque sapienti soli: hoc autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ secundum naturam sint, fruentem vivere, hoc non est positum in nostra actione. Completur enim & ex eo genere vitæ, quod virtute finitur, & ex iis rebus, quæ secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod

tertia significatione intelligitur, eaque vita,
 quæ ex summo bono degitur, quia conjun-
 cta ei virtus est, in sapientem solum cadit :
 isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scri-
 ptum videmus, a Xenocrate atque ab Ari-
 7 stotele constitutus est. Itaque ab his constitu-
 16 tio illa prima naturæ, a qua tu quoque or-
 diebare, his prope verbis exponitur. Omnis
 natura vult esse conservatrix sui, ut & salva
 sit, & in genere conservetur suo. Ad hanc
 rem ajunt artes quoque requisitas, quæ na-
 turam adjuvarent; in quibus ea numeretur
 in primis, quæ est vivendi ars, ut tueatur
 quod a natura datum sit, quod desit, acqui-
 rat: iidemque diviserunt naturam hominis in
 animum & corpus; cumque eorum unum-
 quodque per se expetendum esse dixissent, vir-
 tutes quoque utriusque eorum per se expe-
 tendas esse dicebant: & cum animum qua-
 dam infinita laude anteponerent corpori, vir-
 tutes quoque animi, bonis corporis antepo-
 17 nebant. Sed cum sapientiam totius hominis
 custodem, & procuratricem esse vellent, quæ
 esset naturæ comes & adjutrix; hoc sapien-
 tiæ munus esse dicebant, ut eum tueretur,
 qui constaret ex animo & corpore; in utro-
 que juvaret eum, atque contineret. Atque

ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. De animi bonis accuratius exquirebant; in primisque reperiiebant, in his ineffe iustitiæ semina; primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, & id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum & uxorum, natura conjuncta esse dicerent; qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum & originem & progressionem persecuti sunt, ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari obsistisque fortunæ, quod maximæ res essent in potestate sapientis. varietates autem injuriasque fortunæ facile veterum philosophorum præceptis instituta vita superabat. Principiis autem a natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profectæ a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandæ, differendique cupiditas consequabatur; quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiæ particeps, appetensque conjunctionem hominum

ac societatem, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ne quid ab eo fieret, nisi honeste & decore; his initiis, ut ante dixi, tanquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, justitia, & omnis honestas perfecte absoluta est.

8 Habes, inquam, Cato, formam eorum, de
19 quibus loquor, philosophorum; qua exposita scire cupio, quæ causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione desciverit; quidnam horum ab eo non sit probatum. Quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se & saluum in suo genere incolumeque vellet? an, cum omnium artium finis is esset, quid natura maxime quæreret, idem statui debere de totius arte vitæ? an quod, cum animo constarem & corpore, & hæc ipsa, & eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quæ tributa est animi virtutibus tanta præstantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? Fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta esse præclare; neque eam causam Zenoni desciscendi, alia quædam dicent.

Credo, magna antiquorum esse peccata,²⁰
quæ ille veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valetudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum, reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, iisque contrarias interesse? ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præposita esse, non bona: itemque illa, quæ in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda; & sumenda potius, quam expetenda. eademque de omni vita, quæ in una virtute consisteret: illam vitam, quæ etiam ceteris rebus, quæ essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam: cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quædam deesse sapientibus, tum, cum sint beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant. O magnam vim ingenii, causamque justam,⁹
cur nova exsisteret disciplina! Perge porro.²¹
sequentur enim, quæ tu scientissime complexus es, omnem insipientiam & injustitiam, alla vitia similia esse, omniaque peccata esse

paria, eosque, qui natura doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam & improbissimorum quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbissimus, nec beatius vixerit. Hæc videlicet est correctio philosophiæ veteris & emendatio, quæ omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitæ, graviter & sapienter agendæ, profiteretur, nomina rerum commutantem; cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem; verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? Patronusne causæ, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exilium, publicationem bonorum? hæc reiicienda esse, non fugienda? nec misericordem judicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque jaculo trajecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africano decerneret, QUOD EJUS VIRTUTE, AUT FELICITATE posset dicere,

cere, si neque virtus in ullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? Quæ est igitur ista philosophia, quæ communi more in foro loquitur, in libello suo? præsertim cum, quod illi verbis suis significent, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur, eadem res maneant alio modo. Quid enim interest, divitias, opes, valetudinem, bona dicas, an præposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa præposita nominas? Itaque homo in primis ingenuus & gravis, dignus illa familiaritate Scipionis & Lælii, Panaetius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, nusquam posuit, non esse malum dolorem; sed quid esset & quale; quantumque in eo ineffet alieni; deinde quæ ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse immanitas ista verborum.

Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quæ a te dicta sunt, pressius agamus, eaque, quæ modo dixisti, cum illis conferamus, quæ tuis antepono. Quæ sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quæ in controversiam veniunt, de

iis, si placet, differamus. Mihi vero, inquit,
 placet agi subtilius, & ut ipse dixisti, pres-
 fcius. quæ enim adhuc protulisti, popularia
 sunt: ego autem a te elegantiora desidero.
 A mene tu, inquam? sed tamen enitar, &
 si minus mihi multa occurrent, non fugiam
 25 ista popularia. Sed primum positum fit, nos-
 metipfos commendatos esse nobis, primam-
 que ex natura hanc habere appetitionem, ut
 conservemus nosmetipfos. hoc convenit: se-
 quitur. illud, ut animadvertamus, qui simus
 ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus.
 Sumus igitur homines: ex animo constamus
 & corpore; quæ sunt cujusdammodi; nos-
 que oportet, ut prima appetitio naturalis po-
 stulat, hæc diligere, constituereque ex his fi-
 nem illum summi boni atque ultimi; quem,
 si prima vera sint, ita constitui necesse est,
 earum rerum, quæ sint secundum naturam,
 26 quam plurima & quam maxima adipisci. Hunc
 igitur finem illi renuerunt: quodque ego plu-
 ribus verbis, illi brevius, *secundum naturam
 vivere*: hoc his bonorum videtur extremum.
II Age nunc, isti doceant, vel tu potius (quis
 enim ista melius?) quonam modo ab iisdem
 principiis profecti, efficiatis, ut honeste vi-
 vere, (id est enim vel ex virtute, vel natu-

ræ congruenter vivere) summum bonum fit, & quonam modo, aut quo loco corpus subito deserueritis, omniaque ea, quæ cum secundum naturam sint, absint a nostra potestate; ipsum denique officium. Quæro igitur, quo modo hæ tantæ commendationes a natura profectæ, subito a sapientia relictæ sint. Quod si non hominis summum bonum quæ-²⁷reremus, sed cujusdam animantis; is autem esset nihil, nisi animus: (licet enim fingere aliquid ejusmodi, quo verum facilius reperiamus:) tamen illi animo non esset hic vester finis. desideraret enim valetudinem, vacuitatem doloris: appeteret etiam conservationem sui, earumque rerum custodiam; finemque sibi constitueret, secundum naturam vivere: quod est, ut dixi, habere ea, quæ secundum naturam sint, vel omnia, vel plurima & maxima. Cujuscunque enim modi²⁸ animal constitueris; necesse est, etiam si id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quædam similia eorum, quæ sint in corpore; ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem, exponens differentia animantium, ait alias earum corpore excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re; deinde

disputat, quod cujusque generis animantis statui deceat extremum. Cum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi excellentiam; summum bonum id constituit, non ut excellere animo, sed uti nihil esse, **12** præter animum, videretur. Uno autem modo in virtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret; id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam; ut valetudo est. Sed id necogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. Sin dicit obscurari quædam, nec apparere, quia valde parva sint, nos quoque concedimus; quod dicit Epicurus de voluptate, quæ minime sint voluptates, eas obscurari sæpe & obrui: sed non sunt in eo genere tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus, tamque multæ, Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obscuratio consequitur, sæpe accidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, necne sint; ut in sole, quod a te dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut teruncium addere Croesi pecuniæ. **30** Quibus autem in rebus obscuratio tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit

magnum; ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, si æque vita jucunda menstrua addatur, quia momentum aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum fit: sin autem id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similia. habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur; ut mihi in hoc Stoiciolari joculari videantur interdum, cum ita dicant, si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla aut strigilis accedat, sumturum sapientem eam vitam potius, quo hæc adjecta sint, nec beatiorem tamen ob eam causam fore. Hoc simile tandem est 31 non risu potius, quam oratione ejiciendum? ampulla enim fit, necne fit, quis non jure optimo irrideatur, si laboret? At vero gravitate membrorum, & cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam; nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset: sed, ut magnum & difficile certamen iniens, cum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiæ; quarum præsidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque proelium. Deinde

non quæremus, quid obscuretur aut intereat, quia sit admodum parvum; sed quid tale sit, ut expleat summam. Una voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptariâ; sed tamen ea, quamvis parva sit, pars est ejus vitæ, quæ posita est in voluptate. Nummus in Croesi divitiis obscuratur; pars est tamen divitiarum; quare obscurentur etiam hæc, quæ secundum naturam esse dicimus, in vita beata; sint modo partes beatæ vitæ. Atqui, si, ut convenire debet inter nos, est quædam appetitio naturalis ea, quæ secundum naturam sunt, appetens; eorum omnium est aliqua summa facienda. quo constituto, tum libebit otiose ista quærere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quæ propter exiguitatem vix, aut ne vix quidem appareant.

Quid, de quo nullo diffensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur; quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. quæ est enim, quæ se unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quæ se-

cundum naturam sint, aut motum, aut statum? quæ autem natura sua primæ institutionis oblita est? nulla profecto, quia suam vim retineat a primo ad extremum. Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quæ hominem relinqueret, quæ oblivisceretur corporis, quæ summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturale illud ultimum, de quo quæritur? Tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim visum esset ultimum Stoicorum. Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum; esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, & in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo autem optimum, si bonum præterea nullum est? Si autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum

id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum & maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo institere signum, idque perficere; potest ab alio inchoatum accipere, & absolvere. huic est sapientia similis, non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. hanc intuens, debet institutum illud, quasi signum, absol-
 35 vere. Qualem igitur natura hominem inchoavit? & quod est munus, quod opus sapientiae? quid est, quod ab ea absolvi & perfici debeat? Si nihil in eo quidem perficiendum est, praeter motum ingenii quendam, id est, rationem; necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. rationis enim perfectio est virtus. Sin nihil, nisi corpus; summa erunt illa, valetudo, vacuitas doloris, pulchritudo, & cetera. Nunc de hominis summo
 14 bono quaeritur. Quid ergo dubitamus in to-
 36 ta ejus natura quaerere, quid sit effectum? Cum enim constet inter omnes, omne officium munusque sapientiae in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tanquam de animali aliquo loquantur: alii con-

tra, quasi nullum corpus fit hominis, ita, præter animum, nihil curant; cum præsertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intelligere) sed in quodam genere corporis; ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut si lævam partem negligenter, dexteram tuerentur; aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia. at vero illa perfecta atque plena, eorum, qui cum de hominis summo bono quærerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuum tutela reliquerunt. Vos autem, ³⁷ Cato, quia virtus, ut omnes fateamur, altissimum locum in homine & maxime excellentem tenet, & quod eos, qui sapientes sunt, absolutos & perfectos putamus; aciem animorum nostrorum virtutis splendore præstringitis. In omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen & dolore vacare opus est, & valere. Sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id

est, in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturæ, quæque progressio, non enim quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat & pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quæ prima dede-
 38 rit, ne deserat. Itaque sensibus rationem adjungit; &, ratione effecta, sensus non relinquit. ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa:) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cetera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, sicut antea; se autem omnibus vitis partibus præferat, statuatque nihil esse melius in vite, quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima
 39 naturæ, hujus tutelæ subjiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus præposita vitam omnem debet gubernare; ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus.

Naturalem enim appetitionem, quam vocant *ὄρεξιν*, itemque officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quæ secundum naturam sunt: cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transfiliunt omnia, & duo nobis opera pro uno relinquunt; ut alia sumamus, alia appetamus, potius quam uno fine utrumque concludant.

At enim veram virtutem dicitis non posse **15** constitui, si ea, quæ extra virtutem sint, ad ⁴⁰ beate vivendum pertineant; quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad summam. Nam si omnino ea negligimus, in Aristonea vitia & peccata incidemus; obliviscemurque, quæ virtuti ipsi principia dederimus. Sin ea non negligemus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo sejuncta ultima bonorum; quæ, ut essent vera, conjungi debuerunt. Nunc ista separantur, ut disjuncta sint: quo nihil potest esse perverius. Itaque contra est, ac dici- **41** tis; nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quæ sint prima naturæ, ut ad sum-

mam pertinentia, tenebit. Quæsitæ enim virtus est, non quæ relinqueret naturam, sed quæ tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, hæc diceret: Primos suos quasi cœptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum fatis erat, quid maxime natura vellet. explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua si nihil est præter rationem, sit in una virtute finis bonorum. Sin est etiam corpus, ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explanationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturæ vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus profecti majora quædam ac diviniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia, quæ præter virtutem ipsam viderant, abjecerunt, oblitæ naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permaneret ad fines; neque intelligunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere. Itaque mihi vi-

dentur omnes quidem illi errasse, qui finem ⁴³ bonorum esse dixerunt honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere non est ausus; intrōdūxit autem, quibus commotus sapiens appeteret [aliquid] quodcunque in mentem incideret, & quodcunque tanquam occurreret. Is hoc melior, quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit; deterior, quam ceteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum: quod autem principium officii quæerunt, melius quam Pyrrho: quod ea non occurrentia fingunt, vincunt Aristonem: quod autem ea, quæ ad naturam accommodata & per se assumenda esse dicunt, non adjungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, & quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. Ille enim occurrentia uescio quæ comminiscebatur; hi autem ponunt illi quidem prima naturæ, sed ea sejungunt a finibus & a summa bonorum: quæ cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio, naturam videntur sequi, cum autem negant, ea quidquam ad bea-

tam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt.

44 Atque adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua videamus; nisi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis, aut nos jam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille. nam & a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus dis-
 45 putare? Sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quæ familiam ducit, *Honestum quod sit, id esse solum bonum; honesteque vivere, bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum: quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. Mihi autem æquius videbatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quæ essent principia naturæ, acceperat, a communibus initiis progredientem, videre, ubi primum infisteret, & unde causa controversiæ nasceretur; non stantem cum iis, qui ne dicerent*

quidem sua summa bona esse a natura profecta, ut iisdem argumentis, quibus illi, uterentur, iisdemque sententiis. Minime vero ¹⁷ illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis ⁴⁶ videmini, solum bonum esse, quod honestum fit, tum rursus dicitis, initia proponi necesse esse apta & accommodata naturæ, quorum ex selectione virtus possit existere: non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia, quæ sumenda, quæque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil præterea desideret. Videne, ut quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur. apparet statim, quæ sint officia, quæ actiones. Vos autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. Hoc ⁴⁷ igitur quæritis omnes, & ii, qui, quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent; & vos, qui ad na-

turam revertimini. quibus natura jure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendæ peti: esse enim unam rationem, qua & principia rerum agendarum & ultima bonorum contineantur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, præter virtutes & vitia, inter quas quidquam omnino interesset; sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute [aut vitio], propensionem, ne minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret: &, cum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum esse in his momenta diceret: quasi vero hæc appetitio non ad summi boni adeptio-

48 nem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod ajunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ secundum naturam sunt, appetenda; sed ab iis & appetitio & actio commovetur.

18 Nunc venio ad illa tua brevia, quæ confectaria esse dicebas: & primum illud, quo nihil potest esse brevius: Bonum omne, laudanda-

laudabile; laudabile autem omne, honestum: igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem concessio, nihil opus est secundo: si enim omne bonum laudabile est, omne honestum est. Quis tibi ergo istud⁴⁹ dabit, præter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valetudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant: & hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Cal-⁵⁰ lipho, aut Diodorus, quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non sit? Placeat igitur tibi, Cato, cum res sumseris non concessas, ex illis efficere, quod velis? Jam ille sorites, quo nihil putatis esse vitiosius, Quod bonum sit, id esse optabile; quod optabile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile; deinde reliqui gradus. Sed ego in

hoc resisto: eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime consecrarium, sed in primis hebes illorum, gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut jure quisquam gloriatur.

51 Dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magister ejus, & tota illa gens, & reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponebant, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque præstat ceteris rebus, ut dici vix possit; & beatus esse poterit virtute una præditus, carens ceteris; nec tamen illud tibi concedet, præter virtutem nihil in bonis esse ducendum: illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabit fortasse, vitam beatam habere, in quo jure possit gloriari; etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas. Vides igitur, te aut ea sumere, quæ non concedantur, aut ea, quæ etiam concessa, te nihil

52 juvent. Equidem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia, nobisque dignum, & maxime, cum summum bonum quæreremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. Quis enim potest

istis, quæ te, ut ais, delectant, brevibus & acutis auditis, de sententia decedere? Nam cum ea spectant & avent audire, cur dolor malum non sit; dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla fit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitude, non esse illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. Tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, 53 quod tute concedis, asperum & vix ferendum putabit? ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una litera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commovere? ut enim fit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, & omnia inter se apta & connexa, (sic enim ajebas,) tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruunt ipsa sibi, & a proposito non aberrant. In 54 prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; cumque summum bonum posuisset in ingenii præstantia, quam virtutem

vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset aut pejus: his propositis tenuit prorsus consequentia. Recte dicis; negare enim non possum; sed ita falsa sunt ea, quæ consequuntur, ut illa, e quibus hæc nata sunt, vera esse non possint. Docent enim nos (ut scis) dialectici, si ea, quæ rem aliquam sequuntur, falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequuntur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud; hoc: non autem hoc; igitur ne illud quidem. sic, consequentibus vestris sublati, prima tolluntur. Quæ sequuntur igitur? *Omnes, qui non sint sapientes, aequè miseros esse: Sapientes omnes summe beatos esse: Rectè facta omnia æqualia: Omnia peccata paria.* quæ cum magnifice primo dici videntur, considerata minus probantur. Sensus enim cuiusque, & natura rerum, atque ipsa veritas clamat quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret, nihil interesset.

20 Postea tuus ille Pœnulus, (scis enim Ci-

tiaeos, clientes tuos, e Phœnicia profectos) 56
homo igitur acutus causam non obtinens, re-
pugnante natura, verba versare cœpit: &
primum rebus iis, quas nos bonas ducimus,
concessit, ut haberentur aptæ, habiles, & ad
naturam accommodatæ: faterique cœpit, sa-
pienti, hoc est, summe beato, commodius ta-
men esse, si ea quoque habeat, quæ bona non
audet appellare; natura ipsa commodata esse
concedit: negatque, Platonem, si sapiens
non fit, eadem esse in causa, qua tyrannum
Dionysium. Huic mori optimum esse, propter
desperationem sapientiæ; illi, propter spem,
vivere: peccata autem partim esse tolerabi-
lia, partim nullo modo, propterea quod alia
peccata plures, alia pauciores quasi nume-
ros officii præterirent. Jam insipientes alios
ita esse, ut nullo modo ad sapientiam pos-
sent pervenire; alios, qui possent, si id egis-
sent, sapientiam consequi. Hic loquebatur 57
aliter, atque omnes; sentiebat idem, quod
ceteri; nec vero minoris æstimanda ducebat
ea, quæ ipse bona negaret esse, quam illi,
qui ea bona esse dicebant. Quid igitur vo-
luit sibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid
de pondere detraxisset, & paulo minoris æsti-
mavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire

quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quæ dicitis? negatis eam esse, quæ expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret; totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine; quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis & quam maxime aptis, id est, rem³⁸ declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, **21** verbis illi commodius utantur? Videamus igitur sententias eorum; tum ad verba redeamus.

Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur; omniaque, quæ secundum naturam sint, æstimatione aliqua digna; eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse æstimanda: quæque secundum naturam sint, partim nihil habere in se esse ejus appetitionis, de qua sæpe jam diximus, quæ nec honesta, nec laudabilia dicantur: partim, quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam: ex iis quæ sint apta, ea ho-

nesta, ea pulchra, ea laudabilia : illa autem superiora, naturalia nominantur : quæ conjuncta cum honestis vitam beatam perficiunt & absolvunt. Omnium autem eorum com- 59 modorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat, longe præstantissimum esse, quod honestum esset atque laudabile : sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valetudine, alterum cum morbo ; non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit : sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus præstare & excellere, ut nullis nec suppliciis, nec præmiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit ; omniaque, quæ dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse : non facilia illa quidem, nec contemnenda (quid enim esset in virtute tantum ?) sed ut hoc judicaremus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. Ad summam, ea, quæ Zeno æstimanda, & 60 sumenda, & apta naturæ esse dixit, eadem illi bona appellant : vitam autem beatam illi eam, quæ constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem,

quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat; beatam autem vitam eam solam, quæ
 22 cum virtute degatur. Si de re disceptari oportet; nulla, mihi tecum, Cato, potest esse diffensio. nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. Nec hoc ille non vidit; sed verborum magnificentia est & gloria delectatus: qui si ea, quæ dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, & vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat; quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis
 61 discrepare? Quid si reviviscant Platonici illi, & deinceps, qui eorum auditores fuerunt, & tecum ita loquantur? Nos cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiæ, justissimum virum, optimum judicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis & malis sentirent ea, quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat; nominibus uterentur iis, quæ prima specie admirationem, re explicata, risum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commove-

bat; nobisne omnibus, & Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? præsertim cum in republica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses? Nobis enim ista quæsitæ, a nobis descripta, notata, præcepta sunt: omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam & instituta ac mores civitatum perscripsimus, Eloquentiæ vero, quæ & principibus maximo ornamento est, & qua te audivimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? Ea cum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me 62 tu idem, qui illis orationem dictavisses, vel potius paulum loci mihi, ut his responderem, dares; nisi & te audire nunc mallet, & istis tamen alio tempore responsurus essem, tum scilicet, cum tibi. Atqui, si verum respon- 23 dere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis ingenijs homines, tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius differuisse, tum sensisse gravius & fortius, quip-

pe qui primum valetudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant; non quia sit bonum valere, sed quia sit non nihilo æstimandum; neque tamen minoris, quam illis videatur, qui illud non dubitent bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse, quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, ejus, qui honeste viveret, si idem & bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque & magis expetendam, quam illius, qui æque vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo,

63 *Circumventus morbo, exilio, atque inopia.*

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, præstantiorem, beatioram: Stoici autem tantummodo præponendam in seligendo, non quo beator hæc vita sit, sed quod ad naturam accommodatior: & qui sapientes non sint, omnes æque miseros esse. Stoici hæc videlicet viderunt: illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus & parricidiis inquinatos, nihilo miseros esse, quam eos, qui cum caste & integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti.

64 *Atque hoc loco similitudines eas, quibus*

illi uti solent, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam jam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? Nihil ergo adjuvat procedere & progredi in virtute, quo minus miserrimus sis, antequam ad eam perveris, quoniam in aqua nihil adjuvat: & quoniam catuli, qui jam dispecturi sunt, cæci, æque & ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, æque cæcum animo ac Phalarim fuisse. Ista similia non sunt, Cato: in 24 quibus quamvis multum processeris, tamen 65 illud in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. Nec enim ille respirat antequam emerfit, & catuli æque cæci priusquam dispexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cuiuspiam oculorum; corpore alius languescit: hicuratione adhibita levantur in dies; alter valet plus quotidie, alter videt. Hi similes sunt omnibus, qui virtuti student; levantur vitiis, levantur erroribus; nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse, quam filium, cum alter stabilire rempublicam

studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat
 sapiens: quis enim hoc? aut quando? aut
 ubi? aut unde? sed quia studebat laudi &
 66 dignitati, multum in virtute processerat. Con-
 feram autem avum tuum, Drusum, cum C.
 Graccho ejus fere æquali. quæ hic reipubli-
 cæ vulnera imponebat, eadem ille sanabat.
 Si nihil est, quod tam miseros faciat, quam
 impietas & scelus; ut jam omnes insipientes
 sint miseri, quod profecto sunt; non est ta-
 men æque miser, qui patriæ consulit, & is,
 qui illam extinctam cupit. levatio igitur vi-
 67 tiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem
 progressionem aliquantum. Vestri autem pro-
 gressionem ad virtutem fieri ajunt, levatio-
 nem vitiorum fieri negant. At, quo nitantur
 homines acuti argumento ad probandum,
 operæ pretium est considerare. Quarum, in-
 quit, artium summa crescere potest, earum
 etiam contrariarum summa poterit augeri:
 ad virtutis autem summam accedere nihil po-
 test: ne vitia quidem igitur crescere pote-
 runt, quæ sunt virtutum contraria. Utrum
 igitur tandem perspicuis dubia aperiuntur,
 an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc
 perspicuum est, vitia alia aliis esse majora:
 illud dubium, ad id, quod summum bonum

dicitis, ecquænam fieri possit accessio. vos autem cum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. Ita- 68 que eadem ratione, qua sum paulo ante usus, hærebitis. si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere; quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum fit, illud, cujus id consequens fit, non posse esse verum.

Quæ est igitur causa istarum angustiarum? 25
gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. Cum enim, quod honestum fit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valetudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicæ, ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ: ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deferendum est; quæ diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illæ *fallaciloquentiæ*, (ut ait Accius) malitiæ natiæ sunt. Quod enim sapientia, ubi pedem 69 poneret, non habebat, sublatis officiis omnibus; officia autem tollebantur, delectu omni

& discrimine remoto (quæ enim esse poterant, rebus omnibus sic exæquatis, ut inter eas nihil interesset?) ex his angustiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis: illa tamen simplicia; vestra versuta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas doloris, divitiæ, valetudo? neget: quid, quæ contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges: respondeat totidem verbis. Admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, ægrine sumus; vacemus, an cruciemur dolore; frigus, famem propulsare possimus, necne possimus: vives, inquit Aristo, magnifice atque præclare: quod erit cumque visum agens, nunquam angere, nunquam cupies, nunquam
70 timebis. Quid Zeno? portenta hæc esse dicit, nec ea ratione ullo modo posse vivi; sed differre inter honestum & turpe nimium quantum, nescio quid immensum: inter ce-
71 teras res nihil omnino interesse. Idem adhuc (audi reliqua, & risum contine, si potes) Media illa, inquit, inter quæ nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum alia velis, alia

nolis, alia non cures. At modo dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. Et nunc idem dico, inquires, sed ad virtutes & ad vitia nihil interesset. Quis istuc, quæso, 26 nesciebat? Verum audiamus. Ista, inquit, 72 quæ dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico, sed dicam Græce προσηµένα, Latine autem producta: sed præposita, aut præcipua malo; sic tolerabilius & mollius. Illa autem, egestatem, morbum, dolorem non appello mala, sed, si libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere: contraria autem non fugere, sed quasi discernere. Quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ secundum naturam sint, bona appellare; quæ autem contra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristotele verbis consistere, re dissidere: cum Aristotele & illis re consentire, verbis discrepare? Cur igitur, cum de re conveniat, non malimus usitate loqui? Aut doceat, paratior me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus præpositis, quam si in bonis duxero; fortio remque in patiendo dolore, si eum asperum, & difficilem perpesu, & contra naturam esse, quam si malum dixerem. Fa- 73

cete M. Pifo, familiaris noster, & alia multa, & hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim, ajebat? bonum negas esse divitias, præpositum esse dicis. quid adjuvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequimur, primum longius verbum, *præpositum*, quam *bonum*. Nihil ad rem. Ne sit sane; at certe gravius. nam bonum ex quo appellatum fit, nescio; præpositum ex eo credo, quod præponatur aliis, id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in præpositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur. Sed nec magnum bonum, & præ rectis honestisque contemnendum ac despiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, & quæ bona negarentur esse ab eo, & quæ mala, illa lætioribus nominibus ab eo appellari, ²⁷ quam a nobis, hæc tristioribus. Pifo igitur ⁷⁴ hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis, amantissimus: nos paucis ad hæc additis finem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quæ a te dicta sunt.

Nam ex iisdem verborum præstigiis & regna nata vobis sunt, & imperia, & divitiæ, & tantæ quidem, ut omnia, quæ ubique sint,

sapientis esse dicatis: solum præterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Hæc παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique verbo rem subjicias: nulla erit controversia. Omnia peccata paria dicitis. non ego tecum jam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem: apud imperitos tum illa dicta sunt, aliquid etiam coronæ datum: 75
nunc agendum est subtilius. Peccata paria quonam modo? quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. Perge porro: nam de isto magna dissensio est, illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, si nulla earum ita contenta numeris sit, ut contentum servare possit, omnes æque incontentæ sint; sic peccata, quia discrepant, æque discrepant: paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. æque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ sint; illud non continuo, ut æque incontentæ. collatio igitur ista te nihil juvat. Nec enim omnes avaritias si æque avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut æquas esse

76 dicamus, Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator æque peccat, si palearum navem evertit, & si auri; item æque peccat, qui parentem, & qui servum injuria verberat. Hic non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque aurum, paleamve portet, ad bene, aut ad male gubernandum nihil interesse. At quid inter parentem & servulum interfit, intelligi & potest, & debet: ergo in gubernando nihil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur; & si in ipsa gubernatione negligentia est navis eversa, majus est peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quæ communis appellatur prudentia; quam omnes, qui cuique artificio præfunt, debent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt. Urgent tamen, & 28 nihil remittunt. Quoniam, inquit, omne 77 peccatum imbecillitatis & inconstantiae est; hæc autem vitia in omnibus stultis æque magna sunt: necesse est paria esse peccata, Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis æque magna esse vitia, & eadem imbecillitate & inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cujus is condemnatus est rogatione, P. Scæ-

volam: & quasi nihil inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, interfit; ut, quæ hæ majores minoresve sint, eo, quæ peccentur in his rebus, aut majora sint, aut minora. Itaque (jam enim concludatur oratio) hoc uno 78 vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. Quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam? Ita cum ea volunt retinere, quæ superiori sententiæ conveniunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt, re eadem defendunt, quæ Peripatetici; verba tenent mordicus; quæ rursus dum sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores evadunt, asperiores, duriores & oratione, & moribus. Quam 79 illorum tristitiam, atque asperitatem fugiens Panætius, nec acerbitatem sententiarum, nec differendi spinas probavit; fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior; semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicæarchum, ut ipsius scripta declarant; quos quidem tibi studiose & diligenter tractandos magnopere censeo. Sed quoniam advesperascit, & mi- 80

hi ad villam revertendum est; nunc quidem
 haftenus: verum hoc idem saepe faciamus.
 Nos vero, inquit ille, nam quid possumus
 facere melius? & hanc quidem primam exi-
 gam a te operam, ut audias me, quæ a te
 dicta sunt, refellentem. sed memento, te,
 quæ nos sentiamus, omnia probare, nisi quod
 verbis aliter utamur; mihi autem vestrorum
 nihil probari. Scrupulum, inquam, abeun-
 ti; sed videbimus. Quæ cum essent dicta,
 discessimus.

M.

FIN

CU

lebat

Prole

frate

noſte

nus;

nem

demia

ld ten

pus

lex il

tem

nobil